

Янченко Тамара

<https://orcid.org/0000-0002-2967-0695>
Researcher ID EHD – 0652-2022

Доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та методики
викладання історії і суспільних дисциплін,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: tatyanchenko@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНА ПЕРСОНАЛІЯ НА ТЛІ ЕПОХИ

Мета статті – проаналізувати погляди та діяльність провідних українських педагогів у вимірі суспільно-історичних реалій.

Методологія. У дослідженні, що стало основою статті, застосовано персоналістичний підхід. Герменевтичний метод сприяв здійсненню аналізу творів та особливостей діяльності Володимира Мономаха, Г. Сковорода, К. Ушинського, А. Макаренка і В. Сухомлинського. Наративний метод забезпечив цілісний виклад інформації. Для написання статті було використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

Наукова новизна. У статті проаналізовано погляди провідних українських педагогів і діячів у сфері освіти та виховання дітей і молоді у контексті ідеології та важливих суспільних подій того історичного періоду, коли жив і працював педагог. Показано закономірний зв'язок між ідеями педагога і суспільно-історичними умовами його діяльності.

Висновки. Отже, особистість педагога, його ідеї та діяльність тісно пов'язані з особливостями розвитку суспільства, у якому він живе і працює. Символом епохи є образ учителя, який уособлює провідні ідеї, цінності та освітні тенденції свого часу. Через діяльність видатних педагогів суспільство може побачити, як змінювались підходи до виховання, розуміння ролі освіти та людини в ній. Наприклад, К. Ушинський є символом наукової педагогіки XIX ст., а В. Сухомлинський – уособленням гуманістичної педагогіки другої половини XX ст. А відтак, педагогічна постать стає дзеркалом епохи, її світогляду й ідеалів.

Перспективними напрямками історико-педагогічних досліджень у контексті модернізації їх методології та інструментарію є висвітлення особливостей застосування герменевтичного, наративного й інших підходів у процесі вивчення актуальних проблем історії освіти.

Ключові слова: освіта, історія освіти, педагогічна спадщина, історія педагогіки, педагогічна персоналія, Володимир Мономах, Григорій Сковорода, Костянтин Ушинський, Антон Макаренко, Василь Сухомлинський.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та/або практичними завданнями. Провідні тенденції розвитку педагогічної науки та освіти в Україні сьогодні вимагають пошуку нових підходів у вирішенні багатьох питань як теоретико-методологічного, так і практичного рівнів. Одним із шляхів модернізації та подолання суперечностей між теорією і практикою може стати застосування персоналістичного підходу у наукових дослідженнях і в методиці викладання навчальних дисциплін, що стосуються історії освіти. Водночас, наголосимо, що оновлення потребує і сама теорія та практика вивчення персоналій та їх місця і значення в історико-педагогічному процесі. На наше глибоке переконання, життя та діяльність педагога не можна розглядати відірвано від суспільно-історичного контексту, без урахування різноманітних чинників формування його світогляду й діяльності.

Сучасна історико-педагогічна наука – це час біографічних досліджень, коли минуле історії освіти осмислюється, оцінюється, порівнюється з теперішнім крізь життя та діяльність відомих або маловідомих педагогів, які завдяки результатам своєї діяльності стали символами окремих історичних періодів й уособили розвиток суспільства та переломні події поступу народів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Методологічні засади використання персоналістичного підходу в історико-педагогічних дослідженнях висвітлені у працях О. Сухомлинської, Л. Березівської, Н. Дічек, І. Зайченка, О. Міхна, О. Петренко та інших науковців. Грунтовні праці сучасної української дослідниці І. Розман присвячені етапам і тенденціям розвитку педагогічної біографістики в Україні та аналізу професійної діяльності педагогів в українському науково-педагогічному просторі.

Мета статті – проаналізувати погляди та діяльність провідних українських педагогів у вимірі суспільно-історичних реалій.

Висвітлення процедури теоретико-методологічного дослідження. У дослідженні, що стало основою статті, застосовано персоналістичний підхід. Герменевтичний метод сприяв здійсненню аналізу творів та особливостей діяльності Володимира Мономаха, Г. Сковороди, К. Ушинського, А. Макаренка та В. Сухомлинського. Наративний метод забезпечив цілісний виклад інформації. Для написання статті було використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Персоналія – це таке ціле, яке, незважаючи на множинність своїх складових, утворює реальну, своєрідну і самоцінну єдність своїх часткових функцій, здійснює єдину, цілеспрямовану «самодіяльність». Епітет «педагогічна» окреслює коло наукових інтересів і діяльності особистості, а також предметне коло для дослідника – педагогічний дискурс. Педагогічна персоналія – це більше, ніж наукова, освітня чи творча біографія, це швидше персоніфікований процес утворення цінностей, культури в рамках гуманітарної традиції, її певна конкретизована модель [8, 42].

Дослідження педагогічної персоналії має містити: 1) життєпис педагога («особистісну» історію); 2) власний, особистісний підхід до розгляду педагогічного процесу; 3) предметний підхід (включеність або невключеність у тогочасний педагогічний процес); 4) ідейно-соціальні, культурницькі засади (розмаїття зв'язків з епохою, міра й сила їх впливів на педагогічні погляди) [8, 43].

У більшості підручників і посібників з історії педагогіки історико-педагогічний процес розглядається крізь призму біографій педагогів або історичних персоналій, дотичних до розвитку освіти, науки, культури. О. Сухомлинська зазначає, що педагогічна біографія є основою змісту навчальних курсів з історії педагогіки у закладах вищої освіти більшості країн світу, в тому числі й в Україні [8, 37].

Значний науково-теоретичний і практичний досвід дослідження педагогічних персоналій акумулюють близько 160 захищених в Україні в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. докторських і кандидатських дисертацій та понад 80 колективних, індивідуальних монографій і навчальних посібників, безліч журнальних статей і матеріалів наукових конференцій, антологій, бібліографічних і біобібліографічних видань, інших видів літератури [4, 28].

У вивченні й популяризації життя і творчості педагогічних персоналій зростає роль колективних наукових зібрань, які мають різний формат (наукові, науково-практичні конференції, семінари, читання, круглі столи тощо), рівень (міжнародні, всеукраїнські, регіональні тощо), інші характеристики. Вони активізують науково-педагогічний дискурс та зосереджують увагу вчених-педагогів і освітян-практиків на ліквідації прогалин і перспективах розвитку педагогічної біографістики України [4, 417].

У сучасній історико-педагогічній науці спостерігається активний розвиток окремих персоніфікованих напрямів (ушинськознавство, макаренкознавство, сухомліністика, русовознавство) та поступовий вихід за межі найпопулярнішого періоду історико-біографічних студій другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. (на нього припадає до 75–80 % усіх праць) і спрямування уваги на дослідження життєдіяльності педагогічних персоналій в історичній ретроспективі ХІІ–ХVІІІ ст. та за радянського і сучасного періодів [4, 416].

О. Сухомлинська наголошує, що педагогічна персоналія репрезентує доробок того чи іншого педагога як індивідуального творця, але передусім як виразника думки та практики своєї епохи [8, 37]. Крім цього, саме життя педагога, його особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи, висвітлює загально педагогічний досвід того чи іншого періоду [7, 20].

Серед педагогів можна виокремити тих, чия діяльність є маркером епохи, оскільки їхні погляди та факти професійного життя визначаються суспільними подіями і явищами, що є провідними для країни на певному етапі її розвитку. Більше того, наукова й практична спадщина видатних педагогів визначає вектори розвитку суспільства у найближчому майбутньому. Педагог формує у своїй творчості парадигму, яка може проявлятися через кілька десятиліть [7, 20]. О. Сухомлинська вважає, що нинішні й майбутні історики звертатимуться до особистостей як до носіїв певних цінностей, що їх вони перетворюють у процесі своєї діяльності в явища культури [8, 42].

Через знання педагогічних персоналій, їхніх ідей і практичної діяльності ми можемо краще зрозуміти норми та цінності суспільства, у якому жив педагог. А з іншого боку, розуміючи провідні орієнтири розвитку суспільства, ми можемо комплексно й об'єктивно проаналізувати погляди й діяльність педагога. До педагогічних персоналій – символів своєї епохи ми відносимо Володимира Мономаха, Григорія Сковороду, Костянтина Ушинського, Антона Макаренка, Василя Сухомлинського.

Князь Володимир Мономах (1053–1125) долучений до педагогічних персоналій, оскільки він є автором найдавнішого у вітчизняній педагогічній думці твору «Повчання дітям» (1117). Саме з цієї причини знаходимо згадку про нього у переважній більшості підручників, посібників і хрестоматій з історії педагогіки окресленого періоду. У «Повчанні» проголошені ідеї, що є ключовими для суспільного життя та освітньо-виховного простору Давньої Русі. Володимир Мономах висловлює думки загальнодержавного (політичного) та педагогічного (морального) змісту, що стосуються чесності, справедливості, християнських чеснот, дотримання заповідей Бога, патріотизму, любові до свого народу, працьовитості, самовдосконалення [3].

Твір надає уявлення про етичні норми та соціальні орієнтири того часу. Багато настанов Володимира Мономаха можна порівняти з сучасними моральними принципами, що свідчить про полі-

культурність його ідей. Ці поради, хоч і датовані XII ст., до сьогодні мають значну актуальність, оскільки наголошують на важливості етики, гідності, чесності та любові до рідної землі.

Твори видатного українського філософа Григорія Сковороди (1722–1794) наповнені не тільки філософським, а й педагогічним змістом. Епоха Григорія Сковороди – друга половина XVIII ст., період українського бароко та доби Просвітництва. Це час, коли Україна втрачала свою автономію, але водночас українська культура переживала бурхливий розвиток. Педагогіка окресленого періоду була народною, гуманістичною та морально-орієнтованою, що базувалася на принципах духовного самовдосконалення і «сродної праці».

Внесок Григорія Сковороди у розвиток педагогіки пролягав у тому, що його твори є квінтесенцією народної педагогічної мудрості й гуманістичної педагогіки, що фокусується на духовному розвитку особистості та її самореалізації. Філософ розглядав людину як мікрокосм, частину природи і Божого промислу. А відтак, на його думку, пізнаючи себе, людина пізнає світ. Його педагогіка – українська по суті, але при тому універсальна за своїм змістом: і про людину, і про пізнання, і про мораль. Найвідомішою педагогічною ідеєю Григорія Сковороди є ідея про «сродну» працю – відповідність навчання, виховання та трудової діяльності природним здібностям особистості.

У його творах (байки, діалоги, вірші) педагогічні ідеї часто виражені не в прямій формі, а в алегоріях і символах. Його герої – здебільшого тварини та речі, які живуть у суспільстві, роблять помилки, навчаються на них, виховуються відповідно до соціальних норм [5].

Однією з провідних ідей у спадщині Г. Сковороди є прагнення людини до свободи. У вірші «De Libertate» він писав:

«Що є свобода? Добро в ній яке?
Кажуть, неначе воно золоте?
Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно лиш болото.
О, якби в дурні мені не пошитись,
Щоб без свободи не міг я лишитись.
Слава навіки буде з тобою,
Вольності отче, Богдане-герою!» [6].

Саме в контексті суспільних реалій другої половини XVIII ст., коли відбувалися обмеження української державності, поширення кріпацтва, наступ російського царату на права та вольності козацтва, прагнення українців до свободи були особливо відчутними. Звернення Г. Сковороди до історичної пам'яті українців і згадка про Б. Хмельницького актуалізують його погляди в контексті суспільних процесів.

А у практичному вимірі внесок Григорія Сковороди у розвиток освіти полягав у тому, що він викладав у Переяславському та Харківському колегіумах, був мандрівним учителем, який втілював свої ідеї в життя, навчаючи дітей і молодь. Навчання, на його думку, повинно вести до щастя людини, а щастя – у пізнанні Бога та в житті згідно з природою.

Григорій Сковорода заклав підвалини гуманістичної педагогіки в Україні, зробивши акцент на особистість, внутрішнє пізнання і мораль. Він поєднав християнський світогляд, народну мудрість й освіту, створив ціле середовище, яке дає змогу виховувати не просто знаннями, а життям.

Педагогіка Григорія Сковороди – це педагогіка людини як цінності та педагогіка самопізнання. У контексті епохи Просвітництва та українського бароко він постає як мандрівний філософ і вчитель-натхненник. Його спадщина дає багато матеріалу для сучасних педагогічних рефлексій: як виховувати не просто громадянина, а людину, яка знає себе, має покликання, і живе згідно з ним.

Костянтин Ушинський (1823–1871) – відома постать в історії української та світової педагогіки, якого цілком справедливо можна назвати символом епохи. Його діяльність припадає на XIX ст. – час поширення ідей Просвітництва, гуманізму, розвитку науки та національної самосвідомості, період, коли у суспільстві визріває усвідомлення значення освіти. Ідеї К. Ушинського суперечливі, як епоха, бо його спадщина досить ефективно поєднує імперські вимоги до організації освіти та принцип народності; розуміння необхідності навчати дітей рідною мовою з написанням власних творів російською; наукові, зокрема психологічні й антропологічні, основи педагогіки з християнством і релігійним вихованням.

К. Ушинський виступав за навчання рідною мовою, що було надзвичайно важливо та прогресивно в умовах імперської політики русифікації. Він першим у Російській імперії поставив педагогіку на наукову основу, розглядаючи її як самостійну галузь знання.

К. Ушинський досліджував психологічні основи навчання та виховання. Він вважав, що без розуміння особистості дитини й особливостей її розвитку не можливо її навчати та виховувати. Так, К. Ушинський зазначає: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх її відношеннях, то вона повинна пізнати її також в усіх відношеннях» [11, 199]. Його підхід став містком між антропологією, психологією та педагогікою й ознакою модерного наукового мислення епохи XIX ст.

Як редактор «Журналу Міністерства народної освіти» та автор підручників («Рідне слово», «Дитячий світ»), він фактично реформував початкову освіту, створивши модель народної школи, доступної кожній дитині. Його підручники поєднували навчання і виховання, мову і мораль, знання і любов до рідного краю та свого народу [2].

К. Ушинський створив систему підготовки педагогів, у якій учитель розглядався не як чиновник, а як моральний лідер, носій культури та духовності. Ця ідея відповідала суспільним прагненням до духовного оновлення й просвітництва.

Костянтин Ушинський став маркером своєї епохи, бо в його педагогічній спадщині втілено гуманістичні й демократичні ідеали XIX ст.

Одним із найвідоміших педагогів радянської епохи є Антон Макаренко (1888–1939). Його досвід виховання та перевиховання дітей, схильних до правопорушень, визнаний далеко за межами України. Педагогічна творчість А. Макаренка стала складником реформаторських пошуків міжнародної педагогіки першої третини XX ст., а самого педагога визнано одним із класиків виховання світового рівня. На початку XXI ст. Німецьке товариство наукової педагогіки внесло його педагогічну поему до списку 10 найвизначніших педагогічних книг XX ст. [1].

Діяльність А. Макаренка у колоніях для безпритульних дітей (зокрема в колонії ім. Горького та комуні ім. Дзержинського) була відповіддю на виклики часу – боротьбою з дитячою безпритульністю, що поширилася після воєнних і революційних потрясінь, та спробою відновити людину, зруйновану війною і злиднями.

Спадщина Антона Макаренка є яскравим прикладом поєднання педагогічних надбань і суспільно-політичних ідей, що були характерні для українського соціуму 20-х – 30-х років XX ст. Його педагогіка формувалася в умовах становлення радянської держави, що прагнула створити «нового громадянина». Водночас його методи мали універсальний гуманістичний зміст, який виходить за межі радянської ідеології.

А тому спадщина педагога є не лише педагогічним явищем, а й дзеркалом своєї епохи, часу соціальних потрясінь, утвердження нової ідеології та пошуку шляхів формування «нової людини». Про це свідчать провідні педагогічні ідеї А. Макаренка [1]:

1. Виховання в колективі і через колектив. А. Макаренко бачив колектив не просто як групу дітей, а як живий соціальний організм, де формується відповідальність, взаємоповага й самодисципліна.

2. Праця як мета і засіб виховання. Трудова діяльність у його системі була не покаранням, а шляхом до самореалізації, виховання гідності й самостійності.

3. Високі вимоги й повага до особистості. Кредо педагога – «якнайбільша вимогливість до людини і якнайбільша повага до неї» відображає підходи у вихованні, що сформувалися у педагогіці окресленого періоду.

Спадщина А. Макаренка є відображенням соціально-ідеологічного проекту свого часу, але водночас вона наповнена гуманістичним педагогічним змістом. Його ідеї про колектив, дисципліну, працю й відповідальність вплинули на педагогічні системи в усьому світі, що робить його постать актуальною і в XXI ст.

Василь Сухомлинський (1918–1970) – славетний український педагог, публіцист, дитячий письменник, одна з найяскравіших постатей української та світової педагогіки. Учителював і очолював Павлівську середню школу на Кіровоградщині. Як людина свого часу послуговувався комуністичною риторикою, але в педагогічному аспекті вийшов за межі радянської ідеології. Отож нині педагогічну концепцію В. Сухомлинського визнано загальнозначущим надбанням. Ця концепція сучасна, гуманістична, спрямована на розвиток кожної дитини, довіру і повагу до кожної особистості, її самоцінності і неповторності. Свої розмісли щодо освіти і виховання дітей оприлюднював у численних педагогічних і публіцистичних працях, що виходили масовими тиражами в багатьох країнах світу (65 назв творів, перекладених 59 мовами світу). Складав казки і оповідання для дітей і використовував їх у навчально-виховній роботі. Його критикувала і не сприймала офіційна педагогіка, але це компенсувала велика прихильність до його ідей не лише педагогів, а й суспільства. У 2018 р. з нагоди 100-річчя ЮНЕСКО записало його ім'я до Календаря пам'ятних дат і ювілей педагога широко відзначали в Україні та різних країнах світу [9, 9].

Ідеї, життєвий шлях і педагогічна діяльність Василя Сухомлинського відображають головні суперечності, цінності та духовні пошуки свого часу. Він працював у час, коли країна переживала наслідки Другої світової війни. Його школа в Павлівці стала символом відродження гуманістичних цінностей у післявоєнній реальності. На противагу тоталітарній системі, що виховувала «гвинтик колективу», він ставив у центр педагогічної діяльності особистість дитини, її потреби, почуття, гідність.

Наголосимо, що педагогіка Василя Сухомлинського розвивалася у контексті суспільних перетворень періоду «відлиги» та поширення ідей шістдесятників, пов'язаних з відродженням української мови, народних педагогічних традицій і національної свідомості.

Попри те, що В. Сухомлинський діяв у рамках радянської системи, він виходив за її межі, пропагуючи педагогіку добра, любові до дитини, довіри й моральної краси. Його погляди були не правилом, а винятком з офіційної педагогіки, коли ідеологізована система освіти часто підпорядковувалася політичним догмам.

У своїй найвідомішій праці «Серце відаю дітям» В. Сухомлинський висловив думку, у якій поєднано любов до дітей, прагнення сформувати у них загальнолюдські цінності та суспільну зумовленість виховання: «Як учитель і вихователь я прагнув до того, щоб перекласти в юні серця моральні цінності, створені і завойовані людством протягом багатьох століть, – любов до Батьківщини і свободи, непримиренність до поневолення й гноблення людини людиною, готовність віддати свої сили і життя в ім'я високих ідеалів – щастя та свободи людей. Дуже важливо, щоб високі слова про Батьківщину, її

величні ідеали не перетворилися у свідомості наших вихованців на гучні, але пустопорожні фрази, щоб вони не знебарвилися, не злиняли, не стерлись від частого вживання. Особливо неприпустимо вкладати в уста маленьких дітей слова, які вони ще не розуміють. Те, що для народу є святинею, може через це перетворитися на пустий звук» [10, 387–388].

Спадщина Василя Сухомлинського – це своєрідний педагогічний орієнтир, що показує, як навіть у складних історичних умовах можна залишатися гуманістом, учителем і творцем людяності.

Висновки з дослідження і перспективи подальших наукових розвідок. Отже, особистість педагога, його ідеї та діяльність тісно пов'язані з особливостями розвитку суспільства, у якому він живе і працює. Символом епохи є образ учителя, який уособлює провідні ідеї, цінності та освітні тенденції свого часу. Через діяльність видатних педагогів суспільство може побачити, як змінювались підходи до виховання, розуміння ролі освіти та людини в ній. Наприклад, К. Ушинський є символом наукової педагогіки XIX ст., а В. Сухомлинський – уособленням гуманістичної педагогіки другої половини XX ст. А відтак, педагогічна постать стає дзеркалом епохи, її світогляду й ідеалів.

Перспективними напрямками історико-педагогічних досліджень у контексті модернізації їх методології та інструментарію є висвітлення особливостей застосування герменевтичного, нарративного й інших підходів у процесі вивчення актуальних проблем історії освіти.

References

1. Біографія А.С. Макаренка. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/makarenko-a-s/biografiya/> (дата звернення: 29.11.2025).
Biografiia A. S. Makarenka [Biography of A. S. Makarenko]. Retrieved from: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/makarenko-a-s/biografiya/> [in Ukrainian].
2. Біографія К. Д. Ушинського. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/ushynskyy-k-d/biografiya/> (дата звернення: 29.11.2025).
Biografiia K. D. Ushynskoho [Biography of K. D. Ushinsky]. Retrieved from: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/ushynskyy-k-d/biografiya/> [in Ukrainian].
3. Поучення Володимира Мономаха. *Історія української школи і педагогіки: хрестоматія* / упорядник О. О. Любар; за редакцією В. Г. Кременя. Київ: Знання, 2003. С. 40–41.
Pouchennia Volodymyra Monomakha [The Teachings of Volodymyr Monomakh]. (2003). *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky: khrestomatiia* [History of Ukrainian Schools and Pedagogy: Anthology] / uporiadnyk O. O. Liubar; za redaktsiieiu V. H. Kremenia. Kyiv, Ukraine: Znannia. 40–41. [in Ukrainian].
4. Розман І. І. Розвиток педагогічної біографістики в Україні у другій половині XX – на початку XXI століття: дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.01. Тернопіль, 2021. 614 с.
Rozman, I. I. (2021). *Rozvytok pedahohichnoi biografiistyky v Ukraini u druhiy polovyni XX – na pochatku XXI stolittia* [The development of pedagogical biographies in Ukraine in the second half of the 20th century and early 21st century]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora ped. nauk: spets. 13.00.01. Ternopil, Ukraine. 614. [in Ukrainian].
5. Сковорода Г. Харківські байки / за редакцією П. Тичини. Київ: Українське державне видавництво, 1946. 32 с.
Skovoroda, H. (1946). *Kharkivski baiky* [Kharkiv tales] / za redaktsiieiu P. Tychyny. Kyiv, Ukraine: Ukrainiske derzhavne vydavnytstvo. 32. [in Ukrainian].
6. Сковорода Г. De Libertate. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=269> (дата звернення: 30.11.2025).
Skovoroda, H. De Libertate. Retrieved from: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=269> [in Ukrainian].
7. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ: А.П.Н., 2003. С. 16–25.
Sukhomlynska, O. V. (2003). *Kontseptualni zasady rozvytku istoryko-pedahohichnoi nauky v Ukraini* [Conceptual foundations for the development of historical and pedagogical science in Ukraine]. *Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem* [The historical and pedagogical process: new approaches to common problems]. Kyiv, Ukraine: A.P.N., 16–25. [in Ukrainian].
8. Сухомлинська О. В. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ: А.П.Н., 2003. С. 36–46.
Sukhomlynska, O. V. (2003). *Personaliia v istoryko-pedahohichnomu dyskursi* [Personality in historical and pedagogical discourse]. *Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem* [The historical and pedagogical process: new approaches to common problems]. Kyiv, Ukraine: A.P.N., 36–46. [in Ukrainian].
9. Сухомлинська О., Сухомлинська Л. Епістолярний жанр у педагогічній інтерпретації Василя Сухомлинського. *Василь Сухомлинський і його кореспонденти: епістолярна спадщина на тлі доби : наук.-попул. довід.* / упоряд.: Сухомлинська О. В., Сухомлинська Л. В., Бойко О. А. та ін. Вінниця: Твори, 2025. С. 9–25.

- Sukhomlynska, O., Sukhomlynska, L. (2025). Epistolarnyi zhanr u pedahohichnii interpretatsii Vasylia Sukhomlynskoho [The epistolary genre in Vasyl Sukhomlynsky's pedagogical interpretation.]. *Vasyl Sukhomlynskyi i yoho korespondenty: epistoliarna spadshchyna na tli doby: nauk.-popul. dovid. [Vasyl Sukhomlynsky and his correspondents: epistolary heritage against the backdrop of the era: scientific and popular reference book] / uporiad.:* Sukhomlynska O. V., Sukhomlynska L. V., Boiko O. A. ta in. Vinnytsia, Ukraine: Tvory. 9–25. [in Ukrainian].
10. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Харків: Акта, 2012. 563 с.
Sukhomlynskyi, V. O. (2012). *Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to children]*. Kharkiv, Ukraine: Akta. 563. [in Ukrainian].
11. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. *Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Т. 1.* Київ: Радянська школа, 1983. С. 192–479.
Ushynskyi, K. D. (1983). *Liudyna yak predmet vykhovannia. Sproba pedahohichnoi antropologii [Man as an object of education. An attempt at pedagogical anthropology]*. *Ushynskyi K. D. Vybrani pedahohichni tvory [Selected Pedagogical Works]: u 2 t. Т. 1.* Kyiv, Ukraine: Radianska shkola. 192–479. [in Ukrainian].

Yanchenko Tamara

<https://orcid.org/0000-0002-2967-0695>
Researcher ID EHD – 0652-2022

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
head of the Pedagogy and Methods of Teaching
History and Social Disciplines Department,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: tamyanchenko@gmail.com

EDUCATIONAL PERSONALITY AGAINST THE BACKDROP OF THE ERA

The purpose of this article is to analyse the views and activities of leading Ukrainian educators in the context of socio-historical realities.

Methodology. The study that formed the basis of the article used a personalistic approach. The hermeneutic method facilitated the analysis of the works and activities of Volodymyr Monomakh, H. Skovoroda, K. Ushinsky, A. Makarenko, and V. Sukhomlinsky. The narrative method ensured a comprehensive presentation of information. General scientific methods of analysis, synthesis, comparison, and generalisation were used to write the article.

Scientific novelty. The article analyses the views of leading Ukrainian educators and figures in the field of education of children and young people in the context of the ideology and important social events of the historical period in which the educator lived and worked. It shows the logical connection between the educator's ideas and the socio-historical conditions of his activity.

Conclusions. Therefore, the personality of a teacher, their ideas and activities are closely linked to the characteristics of the society in which they live and work. The symbol of an era is the image of a teacher who embodies the leading ideas, values, and educational trends of their time. Through the activities of outstanding teachers, society can see how approaches to education and the understanding of the role of education and the individual in it have changed. For example, K. Ushinsky is a symbol of scientific pedagogy of the 19th century, and V. Sukhomlinsky is the embodiment of humanistic pedagogy of the second half of the 20th century. Thus, the pedagogical figure becomes a mirror of the era, its worldview and ideals.

Promising areas of historical and pedagogical research in the context of modernising their methodology and tools include highlighting the features of applying hermeneutic, narrative and other approaches in the process of studying current issues in the history of education.

Keywords: education, history of education, pedagogical heritage, history of pedagogy, pedagogical personalities, Volodymyr Monomakh, Hrihory Skovoroda, Konstantin Ushinsky, Anton Makarenko, Vasil Sukhomlinsky.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2025 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **Проніков О. К.**